

A FUTÓ O-RA VÉGZŐDŐ OROSZ ELŐLJÁRÓSZÓK TÖRTÉNETÉBŐL

Írta: PALÁSTI LÁSZLÓ

Egyes nyelvekben egyik-másik előljárószónak nemcsak egy, hanem két vagy három alakja is van. Ezek az alakok vagy az előljárószó szóvégi magánhangzójának vokális szókezdet előtti elmaradása, vagy az előljárószó és a névelő összeolvadása vagy pedig az előljárószónak szóvégi toldóhanggal való bővülése folytán keletkeztek.

Ilyen többalakú előljárószók a latin nyelvben az *a* (*ab*, *abs*), *ex* (*e*) praepositiók.

A francia, olasz, spanyol nyelvet ezen a téren egyes előljárószók szóvégi magánhangzójának vokális szókezdet előtti elmaradása, ill. az előljárószó és a névelő összeolvadása jellemzi. Így keletkeztek a francia nyelvben *d'*, *du*, *des*, *au*, *aux*, a spanyol nyelvben *del*, *al*, az olasz nyelvben *del*, *al*, *dal*, *nel*, *sul*, *col* stb. alakok (preposizioni articolate).

A német nyelvben egyes esetekben ugyancsak a névelő és a viszonyzó összevonását látjuk: *beim*, *vom*, *zum*, *zur*, *am*, *im*, *ins*, *fürs*.

A szláv nyelvekre általában egyes előljárószóknak toldóhanggal, ún. futó hangzóval (беглый звук) való bővülése jellemző. Ilyen esetben az orosz nyelvben az előljárószó végén *-o* hang lép fel (во Франции, во мне, ко мне, со мной, со дня), a szerb nyelvben *-a*, ill. *-y* (ка граду, са мною, са собом, са братом, са земље, пода мною, преда мною), a szlovák nyelvben *-o*, ill. *-u* (vo dvore, vo mne, ku mne, so mnou, so stranou, zo stola), a cseh nyelvben *-e* (ve straně, ve mně, ke mně, ke smerti, se mnou), a lengyel nyelvben szintén *-e* hang jelenik meg (we krwi, we mnie, ze mną).

Az orosz nyelvben bizonyos esetekben a következő előljárószókhöz járulhat *-o* hangzó: без, в, из, к, над, об, от, перед (пред), под, с.

Ezek az előljárószók az óorosz nyelvben a következő hangalakban szerepeltek: без (без него), въ (въ время), из (из гочкого берега), къ (къ мьне) надъ (надъ мьною), о, об (о томь,) отъ (отъ всьхъ), подъ (подъ роукою), предъ, передъ (предъ боляры, передъ бмь), съ (съ мьною).

A fenti előljárószók néhány kivételével *ъ*-re végződtek. Ez azonban nem pusztán írásjel volt, vagyis nem a mássalhangzók keménységének jelölésére szolgált, mint a későbbi idők folyamán, hanem tompán és futólag ejtett magánhangzót, ún. félmagánhangzót (глухой гласный, voyelle réduite, Halbvokal) jelölt. Az *ъ*, amint ismeretes, *o* és *u* közötti, nagyon rövid átmeneti hang volt. A másik félhangzó az *ь* volt, mely *e* és *i* közötti, szintén nagyon röviden ejtett átmeneti hangnak felelt meg.

A két félhangzó nagyon gyakori volt az óorosz nyelvben is és sok szóban nem is fordult elő más magánhangzó, csak *ъ* vagy *ь*: *лъбъ, мѣхъ, сѣнь, вѣсь, днь, жьньць, крьсть*.

Idővel a két félhangzó egyes esetekben teljesen eltűnt, más esetekben pedig teljes hangzóvá változott.¹ Sorsukat az döntötte el, hogy milyen helyzetben voltak az egyes szavakban. Erős helyzetben az *ъ*-ból *o*, az *ь*-ből *e* lett, gyenge helyzetben pedig mind a két félhangzó eltűnt: *сѣнь* > *сон*, *днь* > *день*, *вѣшьли* > *вошли*, *блѣха* > *блоха*, *домъ* > *дом*, *мѣне* > *мне*, *что* > *что*.

A félhangzóknak eltűnése, illetőleg teljes hangzóvá való változása sok esetben analógiás úton következett be: *пришьльць* > *пришелец*, *жьньца* > *жнеца*.

Az analógiás eredetű változás terén külön csoportba tartoznak azok az esetek, amelyek a két félhangzónak az élő óorosz nyelvben való változását megelőzően az óorosz egyházi kiejtésben következtek be: *сѣборъ* > *собор*. Az óorosz nyelvben — amint ismeretes — a félhangzóknak eltűnése, ill. teljes hangzóvá való változása az ószláv nyelv többi dialektusánál később, a XII. század második, ill. a XIII. század első felében ment végbe. Az óorosz egyházi kiejtésben a gyenge helyzetben levő félhangzó helyén megjelent *o*, ill. *e* több esetben a félhangzók később bekövetkezett változásakor sem tűnt el és a hagyomány révén a későbbi idők folyamán is fennmaradt a szavakban: *совет* (*сѣветъ*), *собор* (*сѣборъ*).

Az *ъ*-nak és *ь*-nek eltűnésével, ill. teljes hangzóvá történt fejlődésével függ össze az ún. futó *o* és *e* létezése. Ez általában azokban az esetekben fordul elő az orosz nyelvben, amikor az óorosz nyelvben *ъ*, ill. *ь* volt a szavak hangalakjában. Futó *o*, ill. *e* szerepel pl. a következő esetekben: *сон* (*сѣнь*)-*сна*, *во сне*; *лоб* (*лъбъ*) -*лба*, *во лбу*; *день* (*днь*) -*днем*, *со дня*. Nincs ellenben futó *o* pl. a *стол* szóban, mivel a benne előforduló *o*-nak az óorosz nyelvben nem *ъ*, hanem *o* felel meg: *столь*.

A félhangzókkal kapcsolatos változás az előjárósók félhangzójára is kiterjedt és ennek folytán az előjárósó végéről az *ъ* félhangzó a *jer* szabálynak megfelelően vagy eltűnt (*в городе, к ним, с женою*) vagy pedig *o* hangzó, mégpedig az ún. futó *o* (*беглое o, o mobile, flüchtiges o*) jelent meg a helyén (*въ вѣсякомъ* > *во всяком*, *къ мѣне* > *ко мне*, *съ вѣсемъ* > *со всем*). A futó *o* megjelenése az előjárósóknál is sok esetben analógiás úton történt. Ez nemcsak azoknál az előjárósóknál következett be, amelyek eredetileg is *ъ* félhangzóra végződtek, hanem azoknál is (*без, из, об*), amelyeknek végén nem állt félhangzó.

A futó *o* megjelenésének eredményeként keletkeztek az előjárósóknak következő mellékalakjai: *безо, во, изо, ко, надо, обо, ото, передо, предо, подо, со*.

A futó *o*-nélküli és a futó *o*-ra végződő előjáróalakok egynél több mássalhangzóval kezdődő névszók előtti használatának kialakulására esetenként az a körülmény is hatással volt, hogy az előjárósó, ill. annak szóvégi mássalhangzója és az előjárósó után következő névszó szókezdő mássalhangzói a kiejtés szempontjából milyen természetű mássalhangzó-csoportot képeztek. E mássalhangzócsoporthoz könnyű vagy nehéz kiejtethezősége általában a *в, к* és *с* előjárósók esetében játszott jelentősebb szerepet, mivel ezek az előjárósók az utánuk következő névszóval szo-

rosabb fonetikai egységet alkottak, mint pl. a надъ, подъ stb. előjárósók. Különösen szoros volt ez a fonetikai kapcsolat az olyan esetben, amikor az előjárósó egyszótagú, ill. a félhangzók változása következtében egyszótagúvá lett névszóval alkotott szószerkezetet: лѣбъ, мѣхъ, мѣне, чѣто, сѣто, дѣнь, сѣнь.

Az előjárósó és az utána következő névszó között fennálló szoros fonetikai kapcsolat olykor írásban is tükröződött. Nem egy esetben fordult elő, hogy az előjárósókat, főleg a в, к és с előjárósókat, egybeírták az utánuk következő névszóval, amint azt a következő néhány példa is mutatja: внашѣ, снимѣ, втболших, кнему, вмиру, квамѣ, втомѣ, амне, отомѣ, втмоого лица;² втомѣже, вограде, сомною, івдомѣ, вдому, оттаковаго, во-всякомѣ, кскверному, вооном, снею;³ снами, всвои, вписмах, истого; содного.⁴

Ha a в, к, с előjárósók és az utánuk következő névszó szókezdő mássalhangzói nem képeztek nehezen kiejthető mássalhangzó-csoportot, a jer-szabály alapján szabályszerűen használt mellékalak mellett a futó o-nélküli alak használatát is kialakult és idővel esetleg kizárólagossá is vált: въ дѣни > во дни, в дни.

Ha a mássalhangzócsoporthoz nehezen kiejthetők közé tartozott, a könnyebb kiejthetőség végett az o hangzó az előjárósó félhangzója helyén analógiás úton olyan esetekben is megjelent, amikor az a jer-szabállyal ellentétben állt: съ стола > со стола. A futó o-ra végződő előjáróalak használatát ilyen esetekben a könnyebb kiejthetőség, a jóhangzás követelte. Az orosz nyelv ugyanis nemcsak a magánhangzók, hanem bizonyos esetekben a mássalhangzók torlódását is kerüli. Kettőnél több mássalhangzó egymás mellett csak akkor fordul elő, ha közöttük hangzós jellegű (сонорный) mássalhangzó vagy в van. Azonban ilyen mássalhangzó jelenléte ellenére is előfordul a futó o-ra végződő előjáróalak használatát: со словами, со своим.

Mint ahogy a jelenleg is szótagalkotó над, под stb. előjárósók az utánuk következő névszókkal általában nem alkottak olyan szoros fonetikai egységet, mint a в, к, és с előjárósók, ezért ezen előjárósók félhangzójának a jer-szabály szerint történő változására is kevesebb esetben került sor és a jóhangzás kérdése sem játszott olyan mértékben szerepet, mint a в, к és с előjárósók esetében. Ez a magyarázata annak, hogy azokban az esetekben, amikor a jelenleg is szótagalkotó előjárósók futó o-ra végződő alakjának használata előfordul, a kevés kivételtől eltekintve mindkét előjáróalak egyformán használható: отъ сѣна > ото сна, от сна; отъ всего > ото всего, от всего.

Amíg az orosz nyelvben a futó o-ra végződő előjáróalakok két vagy annál több mássalhangzóval kezdődő névszók előtt használatosak; addig pl. a cseh nyelvben a nem szótagalkotó előjárósók mellékalakjának használata egy mássalhangzóval kezdődő névszók előtt is gyakran előfordul. Az orosz nyelvben nem okoz kiejtésbeli nehézséget az, ha a névszó szókezdő mássalhangzója ugyanaz, mint az előtte álló nem szótagalkotó előjárósó és még ha ez utóbbi tulajdonképpen el is tűnik annak következtében; hogy a névszó szókezdő mássalhangzójával a kiejtésben egybeolvad: в воде, к кому, с собой. A cseh nyelvben ilyen esetekben a könnyebb kiejtés, ill. az előjárósó és az utána következő névszó azonos szókezdő mássalhangzója egybeolvadásának elkerülése végett az előjárósó vokalizált mellékalakja

használatos: ve vodě, ke komu, se sebe.⁵ A szótagalkotó előjárósók vokalizációja a nem szótagalkotó előjárósókhoz viszonyítva a cseh nyelvben is sokkal ritkább.⁶

Az orosz nyelvben a futó o megjelenése az előjárósók félhangzója helyén a legtöbb esetben a въ, къ és съ előjárósóknál következett be. Ennek oka abban a szoros fonetikai egységben gyökeredzett, melyet ezek az előjárósók az utánuk következő névszókkal alkottak. Minthogy az előjárósó és az utána következő névszó fonetikailag egy szót képezett, ebből kifolyólag az előjárósó ъ félhangzója a különböző szó szerkezetekben hol erős, hol pedig gyenge helyzetbe került és ennek megfelelően a jer-szabály szerint vagy eltűnt vagy pedig o hangzóvá változott. Így tűnt el azokban az esetekben, amikor az előjárósó után következő névszó első szótagjában teljes magánhangzó, illetőleg hangsúlyos félhangzó volt: къ втьцю > к отцу, съ даниломъ > с Данилом, въ дѣску > в доску.

Az előjárósó ъ félhangzója helyén a futó o szabályszerűen csak azoúban a szó szerkezetekben jelenhetett meg, amelyekben az előjárósó után következő névszó első szótagjában gyenge helyzetben levő félhangzó állt, mint pl. a съ мѣною szó szerkezetben, melyből szabályszerűen со мною lett. Ebben a szó szerkezetben ugyanis a névmási alak ъ félhangzója gyenge helyzetben volt, mivel az utána következő szótagban teljes magánhangzó állt. Az előjárósó félhangzója viszont erős helyzetbe került annak következtében, hogy az utána következő névmási alak első szótagjában a félhangzó gyenge helyzetbe jutott. Így azután a съ előjárósó félhangzója ebben a szó szerkezetben erős helyzetéből kifolyólag o-vá változott, a névmási alakban levő pedig gyenge helyzete következtében eltűnt. Ennek erednyeképpen alakult ki a съ мѣною szó szerkezet mai alakjában: со мною (мною.)

Ilyen úton jelent meg az o hangzó az előjárósó félhangzója helyén más szó szerkezetekben is, mégpedig nemcsak főnevek, különösen egyszótagúak előtt, hanem — bár ritkábban — más névszók: melléknevek, névmások, számnevek, melléknévi igenevek, sőt határozósók előtt is: во внимание, во зло, во лбу, во лжи, во мху, во сне, во вверенных, во внутренне, во мне, во всѣм, во всяком, во что, во сто, во втором, во многом, во вновь построенных домах, „ у насъ слово во впредь будетъ“;⁷ ко дну, ко дню, ко злу, ко рту, ко сну, ко всему, ко всему, ко второму; со вниманием, со вздохом, со сна, со всем, со всяким, со ста, со второй, со взбившимися. Ezekben a szó szerkezetekben is a vokalizáció megteremtette a fonetikai egyensúlyt az előjárósó és az utána következő névszó szókezdő mássalhangzói között.

Előfordult azonban az is, hogy az előjárósó erős helyzetben levő félhangzójának o-vá változása, illetőleg eltűnése egyformán bekövetkezett ugyanabban a szó szerkezetben s így ugyanazon névszó előtt az előjárósó szabályszerűen kialakult használata mellett a futó o-nélküli alak használata is elterjedt. Erre azokban az esetekben került sor, amikor az előjárósó futó o-nélküli alakja a rákövetkező névszó szókezdő mássalhangzóival nem alkotott nehezen kiejthető mássalhangzócsoportot. Minthogy kiejtésbeli nehézség nem állt fenn, a futó o-nélküli alak használata ilyen esetekben könnyen kialakulhatott. Ez történt a в előjárósóval kapcsolatosan pl. a день szó előtt. A félhangzóknak változását meghatározó tör-

vényszerűség szerint a въ дѣни szó szerkezetben az előjárószo félhangzója erős helyzetbe került, mivel a дѣни szó első szótagjában a félhangzó gyenge helyzetben volt. Ennek következtében az előjárószo félhangzója szabályszerűen o-vá változott: во дни. A во alak mellett azonban a в alak használata is elterjedt: в дни. Ugyanez következett be ezzel az előjárószoval kapcsolatosan a Днепр (Дѣнепръ), сто (съто) stb. névszók előtt is: во Днепре, в Днепре, во сто рублей, в сто рублей. Hasonlóképpen alakult ki a к előjárószo használata a ко alak mellett pl. a вход (входъ) névszó előtt: ко входу, к входу. Ugyanígy jelent meg a со mellett a с alak is pl. a много (мъногъ) számnévi határozószó melléknévi alakja előtt: со многими, с многими.

A szótagalkotó előjárószoznál az o hangzónak a megjelenése a nem szótagalkotó előjárószókhöz viszonyítva sokkal ritkábban következett be. A szótagalkotó előjárószók ugyanis az utánuk következő névszókkal általában nem alkottak olyan szoros fonetikai egységet, amelynek következtében az előjárószo ъ félhangzója erős, ill. gyenge helyzetbe került volna, amint azt a nem szótagalkotó в, к, с előjárószoznál láttuk. Ennek következtében a félhangzó a szótagalkotó előjárószók hangalakjából a jer-szabálynak megfelelően szóvégi helyzete folytán — a kivételektől eltekintve — általában eltűnt: письмо от второго марта, ellenben во второй, ко второму, со второй. A könnyebb kiejtheségre való törekvés is kisebb mértékben érvényesült ezeknek az előjárószóknak esetében, mint a в, к, с előjárószoznál, mivel a szótagalkotó előjárószóknak az ъ félhangzó eltűnésével szóvégi helyzetbe került mássalhangzója önálló szótagot képezett az előtte álló magánhangzóval és így a kiejtésben nem került át az előjárószo után következő névszó szókezdő mássalhangzóikhoz:

передъ всѣми > передъ всѣми. Ezzel szemben a в, к, с előjárószók, mivel ezeket egybemondták az utánuk következő névszókkal, a kiejtésben a névszó első szótagjához kerültek és így két vagy több mássalhangzóval kezdődő szavak esetében a szókezdő mássalhangzókkal együtt gyakran képeztek volna nehezen kiejthető mássalhangzócsoporthoz, melyet az orosz nyelv a jóhangzásra való tekintettel nem tűrt volna meg.

A szótagalkotó előjárószoznál az o hangzó a jer-szabálynak megfelelően főleg egyes névmások előtt jelent meg: надъ мною > надо мною, передъ мною > передо мною, подъ мною > подо мною; подъ что > подо что; надъ всѣми > надо всѣми, отъ всего > ото всего, передъ всѣмъ > передо всемъ, подъ всею > подо всей. Az o hangzó a jer-szabályiyl megegyezően más névszók előtt is megjelent, így pl. a következő szó szerkezetekben: надо лбом, надо льном, ото дня, ото князя, ото льна, ото сна, ото многого, предо лбом, подо лбом, подо льном, подо льдом, подо мхом.

Ezeknél az előjárószoznál szótagalkotó voltak folytán csak kevés esetben alakult ki a futó o-ra végződő alakok szabályszerű kizárólagos használata: надо мной, день ото дня, подо мной, подо что. Azokban az esetekben, amikor a futó o-ra végződő alakok használata előfordul, a kevés kivételtől eltekintve mindkét előjáróalak egyformán használható.

Az előjárószók szóvégi ъ félhangzója helyén az o hangzó sok esetben analógiás úton jelent meg. Ez a jelenség is a legtöbb esetben a nem szótagalkotóvá lett előjárószókkal kapcsolatosan következett be: во дворе,

во рву, ко двору, со стены, со своим stb. Ezekben és más hasonló esetekben az o hangzó az előjárószo gyenge helyzetbe került félhangzója helyén — általában a könnyebb kiejthetőség végett — azon esetek analógiás hatására jelent meg, amelyekben az előjárószo félhangzója szabályszerűen változott o-vá: въ въсякомь > во всяком, къ дњи > ко дню, съ съта > со ста.

A szótagalkotó без, из és об előjárósók végén az óoroszl nyelvben nem volt ъ félhangzó. Ennek ellenére ezen előjárósók végén főleg a во, ко, со előjáróalakok analógiás hatása alatt egyes szószerkezetekben o hangzó jelent meg. Így keletkeztek a без, из és об alakok mellett a безо, изо és обо alakok: безо всего, безо всякой, изо всех, изо дня, изо лба, изо льда, изо льна, изо ржи, изо рта, изо 150 инвалидов, обо мне, обо что, обо всё, обо всём, обо всей, обо всех. Ezeknél az analógiás úton keletkezett előjáróalakoknál csak néhány esetben alakult ki a kizárólagos használat: изо дня в день, обо мне, обо всё, обо что.

A többi szótagalkotó előjárószo esetében is megfigyelhető a félhangzó helyén a futó o-nak analógiás eredetű megjelenése: подо властью. A szótagalkotó előjárósók futó o-ra végződő alakjának ilyen esetekben való használatában nemcsak a во, ко és со alakok analógiás hatása érvényesült, hanem az olyan eseteké is, amikor a szótagalkotó előjárószo félhangzója helyén a futó o megjelenése a jer-szabálynak megfelelően következett be és ennek folytán a futó o-ra végződő alak használata szabályszerűen történt: подъ всёмь > подо всем.

Említettük már, hogy a félhangzóknak analógiás eredetű változása terén külön csoportba tartoznak azok az esetek, melyek az óoroszl egyházi kiejtésre vezethetők vissza. Ezekben az esetekben a gyenge helyzetben levő ъ félhangzó helyén is — a félhangzóknak az élő óoroszl nyelvi változását megelőzően — az óoroszl egyházi kiejtésben o hangzó jelent meg azon esetek analógiájára, amikor az élő bolgár nyelvben az erős helyzetben levő félhangzók helyén az o vagy e hangzó szabályszerűen jelent meg a szavakban. Így jelent meg az o hangzó az óoroszl egyházi kiejtésben az előjárósók helyén is azokban a szószerkezetekben, melyekben gyenge helyzetet foglalt el: во имя, во векы, во град, ко царю, со отцемь.

A félhangzó helyén szabályellenesen o-ra végződő előjáróalakoknak használata az élő óoroszl nyelvben is kezdett terjedni és sok szószerkezetben a félhangzók változása után is sokáig fennmaradt, bizonyos szószerkezetekben pedig kizárólagos használata alakult ki: во имя, во веки.

A szabálytalan használat fennmaradásában a hagyomány játszott nagy szerepet. Ennek révén a futó o-ra végződő előjáróalakok szabálytalan használata különösen az írott nyelvben, de nem egy esetben a beszélt nyelvben is a félhangzók változása után még századokon át fennmaradt. A régi irodalmi nyelvben igen gyakran találkozunk az előjárósók futó o-ra végződő mellékalakjainak a hagyományon alapuló szabálytalan használatával nemcsak több mássalhangzóval, hanem egy mássalhangzóval és magánhangzóval kezdődő névszók előtt is: во угорьскыя, во едино, во иные, во утробе, во образ, во армеи, во аванзире, во Царьграде, во день, во беломъ платьѣ, во чистом поле, во граде, ко отчу, ко одру, ко учению, ко оному, ко Визнье, ко седельной, ко стославоу, ко двдвн, ко государю, ко царю,

ко граду, со угры, со Амиром, со иконами, со отцемъ, со самострелы, со сыном, со государем, со работными, со каликою, со птицами.

A futó o-ra végződő előjáróalakokat Ragyiscsev is gyakran használja szabályellenesen: во гроб, ко благому, во утверждении, со уст, ко ушам, во извинение, во уверении, во грады, ко другому, ко исполнению, со ужасом stb. Karamzinnál és Krilovnál sokkal ritkábban fordul elő a futó o-ra végződő előjáróalakoknak ilyen használata, mint Ragyiscsevnél.

Puskin is elég gyakran használja a futó o-nélküli előjáróalakok helyett a futó o-ra végződő mellékalakokat: во чистом, ко граду, ко благу, ко прадедам, во образе, во гробе, stb. Lermontovnál viszont, Puskinnál ellentétben, ritkábban fordul elő a vokalizált előjáróalakoknak a rendestől eltérő használata: во семье, со боярами, во сыром stb.

A futó o-ra végződő alakoknak a hagyományon alapuló szabálytalan használatával a régi szónoki nyelvben is gyakran találkozunk: со товарищи. Különösen az egyházi beszédekben volt gyakori ezeknek az előjáróalakoknak ilyen használata, amint azt Avvakum protopópa egyik beszédéből idézett következő néhány példa is mutatja: Мы же, со отцы и братію, . . . во градехъ, и в селехъ . . . собирающиеся во двory . . . в селехъ со святыми, . . . отъ злаго во благое . . .⁸

A vokalizált előjáróalakoknak hasonló gyakori használata a népköltészet nyelvében is megfigyelhető. Históriais énekekben, különböző alkalmakkor (aratás, stb.) szokásos énekekben a régi időktől kezdve igen sok esetben találkozunk ezeknek az előjáróalakoknak a rendestől eltérő használatával nemcsak egynél több, hanem egy mássalhangzóval és magánhangzóval kezdődő névszók előtt is:

В славном городе во Муроме,
Во селе было Карачарове,

.....
Со родителем, со матушкою;⁹
Со поставушки домой,
К нам во Кошено село,
Во Петровково гумно,
А с гумне спорынья
Во амбар перешла.¹⁰

Munkás- és katonadalokban ugyancsak előfordul a futó o-ra végződő előjáróalakoknak a rendestől eltérő használata:

Во этой во кузнице кузницы ковали,
Они ковали железы тяжелы!¹¹
Везут Ваню во солдаты,
Во солдаты подбривают.¹²

A nálunk is jól ismert egyik régi orosz népdalban a во alaknak hasonló használatát látjuk:

Во поле берёза стояла,
Во поле кудрявая стояла,
Дюди, люди, стояла,
Дюди, люди, стояла.

A népköltészet nyelvében is előfordul a szótagalkotó előljárósók mellékalakjának szabálytalan használata, így pl. a Как по лугу című, nálunk is ismert orosz népdalban:

А что цветёт безо цвету? А что шумит,
А что шумит безо ветру? — Растёт камень,
Растёт камень без коренья. Цветёт сосна,
Цветёт сосна безо цвету. Шумит вода,
Шумит вода безо ветру, безо ветру.

A futó o-ra végződő előljáróalakok szabálytalan használatának fennmaradásában az egyházi nyelvhasználat is szerepet játszott. Különösen fontos szerepe volt ezen a téren az olyan egyházi formuláknak, amelyekben az óorosz egyházi kiejtés nyomán a futó o-ra végződő előljáróalakok szabálytalan használata alakult ki. A gyakran használt egyházi formulák révén a szabálytalan használat az élő óorosz nyelvben is meghonosodott, bizonyos esetekben pedig kizárólagossá is vált. Ez történt a во előljáróalakokkal kapcsolatosan pl. a во имя szó szerkezetben, melyben a во alak használata a széles körben ismert és gyakran használt во имя отца и сына и святого духа régi egyházi formula révén maradt fenn kizárólagos jelleggel. Ebben a szó szerkezetben a mai nyelvhasználatban is a во alak szerepel: во имя мира, во имя народа, во имя закона.

Az óorosz egyházi kiejtés nyomán kezdték használni a во alakot a во истину szó szerkezetben is. A во alak használatának fennmaradását ebben az esetben az az egyházi eredetű formula segítette elő, melyet régen hűsvét idején köszönetkor válaszként használtak: Во истину (во истину) воскрес. Ebben a szó szerkezetben ma is a во előljáróalak használatos: во истину прекрасный человек.

Az искушение névszó előtt a во előljáróalakot ugyancsak az óorosz egyházi kiejtés nyomán kezdték használni. A во alak ezen névszó előtti használatának elterjedésében az egyik egyházi ima játszott szerepet. Krilov is ezt az előljáróalakot használja az искушение szó előtt: чтобы вводить во искушение непостоянства самых скромных красавиц.¹⁸

Ugyancsak az óorosz egyházi kiejtés nyomán terjedt el a во alak használata a во веки (во веки веков) szó szerkezetben is. Használatának fennmaradása a во веки веков аминь egyházi formulával függ össze.

Az előljárósók vokalizált mellékalakjainak szabálytalan használata következtében sok esetben ugyanazon névszó előtt mindkét előljáróalaknak elterjedt a használata. Ezzel a jelenséggel már az óorosz irodalmi nyelvben találkozunk, így pl. a Повесть временных лет szövegében is: “И посла ко Роговолоду”, “И съ посла к Роговолоду”, “ко Меньску”, “И потомь к Меньску ходихом на Глеба”.

A в és во alakoknak egyforma használata alakult ki pl. a единый névszó előtt is. A во alak használata ezen névszó előtt szintén az óorosz egyházi kiejtés nyomán terjedt el és az egyik egyházi ima révén maradt fenn. A во alaknak a единый szó előtti használata az óorosz irodalmi nyelvben is már előfordul. А Повесть временных лет szövegében ez az előljáróalak szerepel a единый szó előtt: Верую во единого бога отца. A mai orosz nyelvben a szabályszerű в alak használatos: в едином строю.

A futó o-nélküli alak szabályszerű használata mellett a futó o-ra végződő mellékalak szabálytalan használata is kialakult pl. a град és a свой névszók előtt is a régi irodalmi nyelvben: во град, въ град, въ свои, во своеи, к своему, ко своеи, съ своей, со своею.

Más esetekben a futó o-ra végződő előjáróalak szabályszerű használata mellett a futó o-nélküli alak használata is elterjedt, így pl. а день (днь), сто (сьто) stb. szók előtt: во дни, в дни, во сто, в сто. A во дни szószervezetben Ragyiscsev állandóan a во alakot használja, Puskin viszont mind a két előjáróalakot:

Я вдруг переносюсь во дни Екатерины
(К вельможе.)

В дни бурные державу ты приемлешь.
(Борис Годунов.)

A mai orosz nyelvben általában a в alak használatos: в дни подготовки, в дни весеннего и осеннего равноденствия.

Említettük már, hogy a szótagalkotó előjárószóknál csak kevés esetben alakult ki a futó o-ra végződő alakok szabályszerű kizárólagos használata. Azokban az esetekben, amikor a vokalizált alakok használata előfordul, kevés kivételtől eltekintve mind a két előjáróalak egyformán használatos. A szótagalkotó előjárószók ezen alakjainak egyforma használatával a régi irodalmi nyelvben is találkozunk. Ezekben az esetekben is megfigyelhető — az előjárószó és az utána következő névszó között a jerszabály érvényesüléséhez szükséges szorosabb fonetikai egységet feltételezve — a futó o-nélküli alak szabályszerű használata mellett a vokalizált alak szabálytalan használata és fordítva. Bizonyos esetekben a két előjáróalak egyforma használata a без és из előjárószókkal hapszolatosan is kialakult. Ime néhány példa a szótagalkotó előjárószók ezen alakjainak használatára: безо всякого, без всякого, изо дня въ день, изъ дня в день, ото сна, от сна, подо властию, под властию.

A futó o-ra végződő alakoknak az irodalmi nyelvben való olyan használata, amikor az eltér az általánosan kialakult használatától, nem minden esetben magyarázható a hagyomány követésével. Költőknél a vokalizált alakoknak a rendestől eltérő használatát gyakran ritmikai okok magyarázzák. Puskin pl. a грудь szó előtt a в alakot használja a Воспоминания в Царском Селе c. költeményének következő helyén:

О, если б Аполлон пиитов дар чудесный
Влиял мне ныне в грудь! тобою восхищен,
На лире б возгремел гармонней небесной
И воссиял во тьме времен!

A Пророк c. költeményében viszont a ritmus kedvéért már a во alakot használja az említett szó előtt:

И уголь, пылающий огнем,
Во грудь отверстую водвинул.
Как труп, в пустыне я лежал.
И бога глас ко мне воззвал:

Más esetekben stilisztikai szempontok játszanak közre a vokalizált alakoknak a rendestől eltérő használatában. Ezeknek az előjáróalakoknak ugyanis stilisztikai értékük alakult ki az általánostól eltérő használat esetére. Amikor az író vagy a költő régi időkből meríti művének tárgyát, megvan a stilisztikai lehetősége arra, hogy nyelvi úton is éreztesse, egészen közel hozza a régmúlt századok világát, távoli korok emberét. Az író és a költő ezt a szlavjanizmusok használatával éri el. A szlavjanizmusok stilisztikai funkciója azonban nem merül ki ebben. Ezeknek használatára ünnepegyességet, emelkedettséget, komolyságot is kölcsönöz az író és a költő művészi megnyilatkozásának vagy irodalmi alkotásukban szereplő személyek szavainak.¹⁴ Mindezt az író és a költő nemcsak úgy érheti el, hogy művében ószláv nyelvből vett szavakat használ, hanem úgy is, hogy vokalizált előjáróalakokat használ a nem vokalizált alakok helyett.

Így kölcsönöz régies ízt Lermontov a Песня про царя Ивана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова c. éneke nyelvezetének és a szereplők beszédének:

Во семье родилась она купеческой,-
Прозывается Аленой Дмитривной.

И приехал царь со дружиною,
Со боярами и опричниками,

Будто сосенка, во сыром бору
Под смолистый под корень подрубленная.

А лихой боец, молодой купец,
Со родными братьями прощается

Puskinnál is megfigyelhető a vokalizált előjáróalakoknak ilyen célból történő használata. Így pl. a Борис Годунов c. drámájában Scselkálovnak a néphez intézett szavaiban a Кремль szó előtt a в alak fordul elő. A darabban szereplő muzsik is ezt az előjáróalakot használja a Кремль szó előtt:

Народ! народ! в Кремль, в царские палаты!
Ступай! вязать Борисова щенка!

A cári tanácsban felszólaló patriárka viszont az egyház embereire jellemzően a во alakot használja:

Вот мой совет: во Кремль святыя мощи
Перенести, поставить их в соборе
Архангельском . . .

Gorkij, amikor az Anya c. művének befejező részében az anya szavaival az orosz hon elnyomott millióit hívja harci egységbe a zsarnoki elnyomás ellen, az általánosan használt в alak helyett a во előjáróalakot használja a единый névszó előtt, mégpedig azért, hogy ezzel is fokozza az anya szavainak komolyságát, különösen nagy fontosságát: „Собирай, народ, силы свои во единую силу!„

Az író gondolatának ünnepélyességét, magasztos emelkedettségét fokozza a во alak használata azokban a sorokban is, amelyeket Turgenyev az orosz nyelvről írt: „Во дни сомнений, во дни тягостных раздумий о судьбах моей Родины — ты один мне поддержка и опора, о великий, могучий, правдивый и свободный русский язык! . . .“

A futó o-ra végződő orosz előjárósók használata terén sok esetben bizonytalanság tapasztalható a nem orosz anyanyelvűek körében. Ennek oka főleg abban a körülményben rejlik, hogy a különböző nemzetiségű szerzőktől eddig megjelent orosz nyelvtankönyvek ezeknek az előjáróalakoknak használatával egyáltalában nem, vagy csak egészen röviden, általánosságban foglalkoztak. Olyanféle ismertetéssel, amilyent František Trávníček ad említett művében a cseh nyelv hasonló előjáróalakjainak használatáról, a szakirodalomban nem találkozunk. A futó o-ra végződő előjáróalakok használata azonban nem tárgyalható kizárólag leíró alapon, hanem történeti és stilisztikai szempontból is megvilágításra szorul. Dolgozatomban ez utóbbi feladatnak igyekeztem eleget tenni a rendelkezésre álló közlési lehetőségekhez mérten. A futó o-ra végződő előjáróalakok történetének vázlatos ismertetését különösen fontosnak tartottam azon orosz szakos tanáraink szempontjából, akik orosz nyelvi tanulmányaik során az orosz nyelvvel történeti alapon nem foglalkoztak. Erre a körülményre dolgozatomnak nemcsak bevezető részében, hanem más helyein is tekintettel voltam.

Végül megemlítem, hogy az óorosz szövegből idézett példáknál egyes hangoknak az eredeti írásmódnak megfelelő jelölésére nyomdatechnikai okok miatt nem volt lehetőség.

Irodalom

- Виноградов, В. В.—Истрина, Е. С.—Бархударов, С. Г.: Грамматика русского языка. Том I. Москва, 1953.
- Галкина—Федорик, Е. М.: Современный русский язык. Лексика. Москва, 1954.
- Гудзий, Н. К.: История древней русской литературы. Москва, 1945.
- Евангелие по остромирову списку. Прага, 1953.
- Кузнецов, П. С.: Историческая грамматика русского языка. Морфология. Москва, 1953.
- Никифоров, С. Д.: Старославянский язык. Москва, 1955.
- Обнорский, С. П.—Бархударов, С. Г.: Хрестоматия по истории русского языка. Часть первая, издание второе. Москва, 1952.; Часть вторая, выпуск второй. Москва, 1948.
- Ожегов, С. И.: Словарь русского языка. Москва, 1953.
- Ушаков, Д. Н.: Толковый словарь русского языка, I—IV. Москва, 1935—1940.
- Чернишев, В. И. (гл. ред.)—Бархударов, С. Г. (гл. ред.): Словарь современного русского литературного языка. Том второй. В. Москва—Ленинград, 1951.
- Черных, П. Я.: Историческая грамматика русского языка. Издание второе. Москва, 1954.
- Якубинский, Л. П.: История древнерусского языка. Москва, 1953.
- Berneker, Erich: Russische Grammatik. Sechste, unveränderte Auflage von dr. Max Vasmer. Berlin, 1947.
- Hadrovics László—Gáldi László: Orosz—magyar szótár. Budapest, 1951.
- Hadrovics László—Gáldi László: Magyar—orosz szótár. Budapest, 1952.
- Kovács Zoltán: Orosz népköltészet. (Egyetemi olvasókönyv). Budapest, 1955.
- Leskin, A.: Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Fünfte Auflage. Weimar, 1910.

- Mazon, André: Grammaire de la langue russe. Paris, 1943.
- Реобразженский, А. Г.: Etymological Dictionary of the Russian Language. (Преображенский, А.: Этимологический словарь русского языка). Columbia University Press. New York, 1951.
- Szabó Miklós—Zsinka István—Kosaras István: Az orosz nyelv tankönyve a középiskolák számára. Budapest, 1952.
- Szamuely Tiborné: Mai orosz nyelv. I. rész: fonetika és szókészletten. (Egyetemi jegyzet). Budapest, 1955.
- Trávníček, František: Mluvnice spisovné češtiny. Část I, 1949.
- Unbegaun, B. O.: A bibliographical guide to the russian language. Oxford, 1953.
- Vasmer, Max: Russisches etymologisches Wörterbuch. Erster Band: A—K. Heidelberg, 1953., J—P, Heidelberg, 1953—1955.
- Vinokur, G.: La langue russe. Paris, 1947.
- Vondrák, Wenzel: Vergleichende slavische Grammatik. I. Band, zweite stark vermehrte und verbesserte Auflage. Göttingen, 1924.; II. Band, zweite Auflage neubearbeitet von O. Grünenthal. Göttingen, 1928.

¹ A féhangzók változására vonatkozólag az újabban megjelent művek közül lásd Л. П. Якубинский: История древнерусского языка. Москва, 1953. 139—144. l.

² Послание Ивана Грозного в Кирилло—Белозерский монастырь. Лásд С. П. Обнорский—С. Г. Бархударов: Хрестоматия по истории русского языка. Часть первая, издание второе. Москва, 1952. 264—265. l.

³ Повесть о Савве Грудцыне. Лásд Обнорский—Бархударов id. m. I. k. 353. l.

⁴ Василий Никитич Татищев: Разговоръ дву прятелей о пользе науки и училищъ. Лásд Обнорский—Бархударов id. m. II. k. 84. l.

⁵ František Trávníček: Mluvnice spisovné češtiny. Část I. 1949. II. kiadás. 43—53. l.

⁶ U. o. 52. l.

⁷ Антох Дмитриевич Кантемир: Из трактата о стихотворстве, 1742 г. Лásд Обнорский—Бархударов id. m. II. k. 142. l.

⁸ Протопоп Аввакум; Книга бесед. Беседа первая. Лásд Обнорский—Бархударов id. m. I. k. 313—314. l.

⁹ Лásд Kovács Zoltán: Orosz népköltészet. Budapest, 1955. (Egyetemi olvasókönyv) 29. l.

¹⁰ Лásд u. o. 25. l.

¹¹ Лásд Kovács Zoltán id. m. 193. l.

¹² U. o. 193. l.

¹³ И. А. Крылов: Ночи. Лásд Русская проза XVIII. века с. м. II. k. 725. l.

¹⁴ A szlavjanizmusok használatára vonatkozólag a legújabban megjelent művek közül lásd a következőket: Е. М. Галкина—Федорук: Современный русский язык. Лексика. Москва, 1954. 90—97. l., Szamuely Tiborné: Mai orosz nyelv. (Egyetemi jegyzet). Budapest, 1955. 48—49. l.